

Advies van de werkgroep “paarden”
Brusselse Raad voor Dierenwelzijn (18/10/2018)

betreffende minimale normen voor het houden van paardachtigen

Inhoud

1	Inleiding	2
2	Werkwijze	3
3	Minimumnormen	5
3.1	Minimumnormen voor het houden van paardachtigen	5
3.1.1	Voeding en water	5
3.1.1.1	Voeder	5
3.1.1.2	Water	7
3.1.2	Huisvesting en management	7
3.1.2.1	Beschutting	7
3.1.2.2	Rustcomfort	8
3.1.2.3	Sociaal contact	9
3.1.2.4	Beweging	10
3.1.2.5	Grootte stalling.....	11
3.1.2.6	Klimaat in de stal, box of stand.....	12
3.1.2.7	Veiligheid op alle locaties waar dieren toegang toe hebben	13
3.1.3	Weide en paddock.....	13
3.1.3.1	Grootte.....	13
3.1.3.2	Veiligheid	14
3.1.3.3	Schuilstal (zie punt 3.1.2.1.1.)	14
3.1.4	Gezondheid	14
3.2	Minimumnormen in specifieke omstandigheden	16
3.2.1	Merries met veulens	16
4	Slot.....	17
5	Bijlagen	17
6	Literatuurlijst en bronvermelding	17

1 Inleiding

Het advies “minimumnormen voor het houden van paardachtigen” is door verschillende aanleidingen tot stand gekomen. De Brusselse Raad voor Dierenwelzijn erkent de intrinsieke waarde van paardachtigen, het advies is enerzijds het gevolg van het gevraagde advies van de Staatsecretaris, belast met het Dierenwelzijn, m.b.t. het gebruik van de kermispony's in het Brusselse Hoofdstedelijk Gewest (BHG) en anderzijds het gevolg van de vraag vanuit het departement dierenwelzijn om minimale normen op te stellen voor het houden van paardachtigen. Hierdoor wordt het advies “minimumnormen voor het houden van paardachtigen” op eigen initiatief aangeboden.

De noodzaak tot verbetering van het welzijn van paardachtigen wordt wereldwijd erkend. Sectororganisaties als de FEI (Fédération Équestre Internationale), internationale dierenartsenorganisatie FVE (Federation of Veterinarians of Europe), de EC (Europese Commissie) met het Europees dierenwelzijnsplatform/ subwerkgroep paardenwelzijn, andere Europese Raden voor Dierenwelzijn en een aantal dierenrechtenorganisaties (Europees vertegenwoordigd door Eurogroup for Animals) hebben aangehaald dat er nog veel ruimte tot verbetering van het paardenwelzijn is. Daarvan getuigen ook de talrijke werkgroepen en communicaties (position papers, guides, good practices). Niettegenstaande de brede maatschappelijke betrokkenheid (cfr. Internationale initiatieven) worden paarden vaak gehouden in omstandigheden die volgens de recente wetenschappelijke inzichten niet voldoen aan hun fysiologische en ethologische behoeften, die bovendien niet zijn gedefinieerd in wetteksten.

Binnen de EU leven ongeveer 7 miljoen paarden. In België wordt het hoogste aantal paardachtigen per inwoner geteld, met ongeveer één paardachtige per 21 inwoners. In het BHG wonen ca. 1500 paardeneigenaars; een 400-tal paarden wordt effectief in het BHG gehuisvest. Omdat er geen erkenning vereist is van het departement leefmilieu Brussel voor het houden van maneges en pensionstallen, ontbreken exacte cijfers qua aantallen. Volgens de Gouden gids zijn er 14 maneges gevestigd in het BHG.

Tot op heden voorziet enkel de Wet van 14 augustus 1986 betreffende de bescherming en het welzijn der dieren een breed kader waarbinnen het welzijn van paardachtigen (paarden en ezels) gehandhaafd kan worden. Er bestaan dus weinig “concrete” wettelijke voorwaarden m.b.t. dierenwelzijn voor het houden van paardachtigen. Het ontbreekt professionelen alsook particulieren aan duidelijke wettelijke richtlijnen m.b.t. huisvesting (bv. sociaal contact met soortgenoten, stalafmetingen, bepalingen voor weiden en paddocks) en verzorging (bv. voeding of dierenartsbezoeken). Daardoor bestaat teveel ruimte voor een brede interpretatie. De milieuvergunning waarover professionelen moeten beschikken heeft geen betrekking op dierenwelzijn.

Inspecteurs van de bevoegde autoriteit (het departement dierenwelzijn van Leefmilieu Brussel in het BHG) getuigen dat een goede handhaving van dierenwelzijn, in dit geval voor paardachtigen, als moeilijk tot problematisch ervaren wordt. Als oorzaak wordt de vaagheid van de vigerende wetgeving aangehaald, waardoor het moeilijk is tijdens controles duidelijke overtredingen vast te stellen. Zowel bij professionelen als particulieren, worden situaties aangetroffen die afwijken van zogenaamde “goede praktijken” gebaseerd op recente wetenschappelijke inzichten m.b.t. het welzijn en (natuurlijk) gedrag van paardachtigen. De recente wetenschappelijke inzichten werden gedeeltelijk in enkele andere Europese landen omgezet tot wetgeving (o.a. Denemarken, Zweden, Zwitserland,..). Doordat in België geen concreet normerend kader met minimumnormen voorhanden is, bestaat een te grote ruimte tussen de beoordeling van de inspecteur die de vaststelling doet en de juridische afhandeling.

Om dit gebrek aan wettelijke eisen te behandelen, heeft de Brusselse Raad van Dierenwelzijn in 2018 een werkgroep opgericht waarin wetenschappers, experts, dierenartsen en exploitanten van maneges en asielen vertegenwoordigd werden. De samenstelling van deze werkgroep, zowel als een overzicht van de data waarop de vergaderingen van deze werkgroep plaats vonden, is als bijlage (bijlage 1) bij dit advies gevoegd.

Een vervolgtraject wordt voorzien. De Raad is zich bewust dat vele paardeneigenaars en professionelen het goed voorhebben met het houden en verzorgen van hun dieren, maar dat de recente wetenschappelijke informatie hen niet steeds op adequate wijze bereikt. Daarom zullen in een vervolgfase educatie, sensibilisering en communicatie worden behandeld in dialoog met de sector en betrokkenen.

2 Werkwijze

De werkgroep erkent dat bij een deel van de paardenhouders (in België zowel als wereldwijd) het welzijn van de dieren, soms ernstig, geschaad wordt. Dit is deels te wijten aan een moeilijke doorstroming van de recente wetenschappelijke inzichten over welzijn en (natuurlijk) gedrag, kortom basisbehoeften van paardachtigen. Ook de grootte en diversiteit van de sector, in combinatie met de gefragmenteerde organisatiestructuur, maken dat noodzakelijke informatie niet de juiste personen/doelgroepen bereikt.

Er bestaan momenteel voor het brede publiek van paardenhouders verschillende richtlijnen en gidsen voor goede praktijken:

- de “Gids voor goede praktijken” van de Sectorraad Paarden in Nederland
- “Code of Practice for the Welfare of Horses, Ponies, Donkeys and their Hybrids” van het Department for Environment, Food & Rural Affairs (DEFRA) in het Verenigd Koninkrijk
- “Equine Industry Welfare Guidelines Compendium for Horses, Ponies and Donkeys” van de National Equine Welfare Council (NEWC) in het Verenigd Koninkrijk
- “Guide to good animal welfare practices for the keeping, care, training and use of horses” van het EU Platform on Animal Welfare.

Ook werden, naar voorbeeld van het Europese Welfare Quality® project, wetenschappelijk onderbouwde protocollen opgesteld om het welzijn van paardachtigen te beoordelen, zoals:

- de “WelzijnsMonitor Paardenhouderij” van de universiteit van Wageningen (WUR) (2012), opgevolgd door het Keurmerk Paardenwelzijn
- “AWIN welfare assessment protocol for Horses” en “AWIN welfare assessment protocol for Donkeys” van het projectconsortium Animal Welfare Indicators (AWIN) (2015)

De werkgroep heeft deze gidsen voor goede praktijken, welzijnsbeoordelingsprotocollen en onderliggende, recente wetenschappelijke onderzoek bestudeerd, en deze tijdens verschillende bijeenkomsten besproken om te komen tot punten die een basis tot wetgeving bieden.

De werkgroep heeft daarenboven rekening gehouden met volgende informatie:

- Het advies van de federale Raad voor Dierenwelzijn over de omstandigheden waarin men alle huisdieren moet houden op een weide en bijhorend “rapport dieren op weide” (2007).
- Het advies van de federale Raad voor Dierenwelzijn (2010) betreffende paarden die buiten gehouden worden.
- De opmerkingen van de Union Professionnelle Vétérinaire (UPV), geuit bij het advies van de Raad voor Dierenwelzijn van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest over het gebruik van de kermispony's: *“Het feit dat wij menen dat niet enkel de kermispony's bijzondere overweging van de Raad verdienen, maar dat wij vragen dat er meer regelmatige controles uitgevoerd worden op het welzijn van alle paardachtigen, onder andere bij particulieren en maneges. Inderdaad, praktijkdierenarts zijnde, zien wij regelmatig stereotypieën bij de paarden die een gebrek hebben aan omgevingsstimuli, die te weinig toegang hebben tot ruim buitenbeloop om zich fysiek te kunnen inspannen, te grazen, zich uit te leven, alsook mishandeling geassocieerd met, bijvoorbeeld, verkeerd gebruik van het bit en de sporen door onervaren ruiters”.*

De besprekingen van de werkgroep hebben geleid tot het opstellen van een advies waarin een aantal minimumnormen voor het houden van paardachtigen – waarmee in dit advies paarden en pony's zowel als ezels, muilieren en muilezels bedoeld worden - worden gedefinieerd. Deze normen moeten geïnterpreteerd worden als minimumeisen voor het houden van paardachtigen, waarvan enkel in positieve richting mag afgeweken worden. Deze minimumeisen zijn van toepassing bij zowel privé-eigenaars als professionelen.

Het advies van de werkgroep werd aan de Brusselse Raad voor Dierenwelzijn voorgelegd (op 28/06/2018). De opmerkingen van de Raad werden besproken tijdens een plenaire vergadering op 18/10/2018. Naar aanleiding van deze besprekingen werden enkele minimumnormen (licht of grondiger) gewijzigd, waarvan huidige adviestekst het resultaat is.

Volgend hoofdstuk licht de minimumnormen toe. Aan de basis liggen de 4 pijlers met bijhorende criteria die ook voor de beoordelingsprotocollen van Welfare Quality® de basis vormen. Deze 4 pijlers omvatten goede voeding, goede huisvesting, gepast gedrag en goede gezondheid. De minimumnormen voor het houden van paardachtigen werden daaruit volgend onderverdeeld in 4 categorieën. Daarnaast worden apart minimumnormen besproken voor enkele specifieke omstandigheden.

➔ **Minimumnormen voor het houden van paardachtigen**

- Voeding en water
- Huisvesting en management
- Weide en paddock
- Gezondheid

➔ **Minimumnormen in specifieke omstandigheden**

- Merries met veulens

Opmerking: De **minimumnorm** wordt als **bulletpoint (●)** en **vet gedrukt** weergegeven. De bijkomende toelichting wordt aansluitend onder de minimumnorm (niet vetgedrukt) beschreven. Met **paarden** worden zowel paarden als pony's bedoeld. Voor ezels, muilieren en muilezels gelden dezelfde normen tenzij aanvullende of andere normen expliciet worden vernoemd.

Toelichting en cijfermateriaal ter verduidelijking bij bepaalde passages wordt verschaft in bijlages:

Bijlage 1: samenstelling en data van vergaderingen van de werkgroep

Bijlage 2: Voederbehoeften en de "Body Condition Score" van paardachtigen.

Bijlage 3: Protocol extreme weersomstandigheden voor paardachtigen.

3 Minimumnormen

3.1 Minimumnormen voor het houden van paardachtigen

3.1.1Voeding en water

3.1.1.1Voeder

- **De hoofdvoeding voor paardachtigen, bestaat voornamelijk uit ruwvoer (gras en/of hooi of voordroog* en eventueel aangevuld met stro**). Een paardachtige mag niet langer dan 6 uur zonder toegang tot eetbaar*** ruwvoer zijn.**

*Voordroog (ook voordrooggras of voordrooghooi genoemd) is gemaaid en matig gedroogd gras, minder droog dan volledig droog hooi.

**Vers eetbaar stro mag maximaal 30% van het dagelijks dieet van paarden vormen, maar moet voor ezels, muilezels en muilieren ad libitum (7 dagen op 7, gedurende 24 uur beschikbaar) zijn. Bij paarden kan te veel stro verstopping van de darmen veroorzaken. Stro is een caloriearme substantie en verzekert een goede darmfunctie.

***Het ruwvoer moet een voldoende voederkwaliteit hebben (zie ook volgend punt) en bovendien mag bederf (zoals aanwezigheid van schimmel- of bacteriegroei) of vervuiling (met bijvoorbeeld uitwerpselen) geen gezondheidsrisico stellen (bijvoorbeeld op besmetting met endoparasieten) voor het dier waarvoor het bestemd is.

Paardachtigen hebben qua anatomie en fysiologie de behoefte permanent voeding tot zich te kunnen nemen. Ze zijn daardoor niet geschikt om per maaltijd gevoederd te worden. Paardachtigen hebben geen galblaas, waardoor gal continu wordt afgescheiden in het spijsverteringsstelsel. O.a. daardoor is de permanente aanwezigheid van ruwvoer in het maagdarmkanaal essentieel. Op basis daarvan wordt een tijdsvork bepaald waarbinnen ruwvoer ter beschikking moet zijn. Het dier mag niet langer dan 6 uur zonder ruwvoer blijven. Dit betekent dat als om 7 u 's ochtends de eerste ruwvoerbeurt plaatsvindt er de avond voordien voldoende ruwvoer werd aangeboden zodat om 1 u 's nacht nog wat ter beschikking zou zijn.

- **Doorheen alle seizoenen moet aandacht besteed worden aan de gepastheid van de kwantiteit en kwaliteit van het ruwvoeder. In de winter moet voldoende hooi, voordroog (of kuilgras) of stro, geschikt voor paardachtigen, voorzien worden. In de zomer kan het gedroogde grasproduct vervangen worden door voldoende, voor paardachtigen geschikt, weidegras.**

Voldoende betekent ten eerste dat moet vermeden worden dat paardachtigen langer dan 6 uur geen eetbaar ruwvoer tot zich kunnen nemen (zie hierboven). Ten tweede moet de totale hoeveelheid die per 24 uur aangeboden wordt, afgestemd worden op de voederkwaliteit van het ruwvoer, het gewicht van de paardachtige, de reproductie status, het gebruiksdoel en het ras, zodanig dat het dier in optimale gezondheid verkeert en een goede energiehuishouding heeft (zie Bijlage 2).

Een adequaat voedingspatroon wordt onder andere geëvalueerd op basis van de Body Condition Score (zie Bijlage 2, BCS van 1 of 5 wijst op ernstige verwaarlozing) en aanvullende managementcriteria (bv. de mate waarin op verschillende tijdstippen eetbaar ruwvoer beschikbaar is of de hoeveelheid dat gevoederd wordt per keer, het risico op verontreiniging van het ruwvoer).

- **Aanvullend voeder moet bijgegeven worden bij dieren met specifieke gezondheidsproblemen of bij dieren met hogere behoeften in relatie tot het gebruiksdoel. Het aanvullende voeder mag niet meteen na een ruwvoerloze periode van 6 uur of langer gegeven worden.**

Met aanvullend voeder worden erkende voeders, geschikt voor paardachtigen bedoeld. De mogelijke gezondheidsproblemen zijn: gebitsproblemen, slechte vertering, vermagering, terwijl voldoende ruwvoer ter beschikking is, al dan niet gerelateerd aan hoge leeftijd.

Men moet vermijden dit type voeder aan te bieden na een ruwvoerloze periode van 6 uur of langer omdat dit in een lege maag aanleiding kan geven tot een verhoogde zuursecretie met vorming van maagzweren tot gevolg.

- **Aanvullende vitamines en mineralen moeten beschikbaar zijn in gepaste hoeveelheid, op die locatie waar de paardachtigen het grootste deel van de tijd aanwezig zijn.**

Vitamines en mineralen kunnen aangeboden worden in de vorm van likstenen, korrels enz. Tussendoortjes (zoals bv. wortels, voederbieten, niet giftige boomschors/takken, appels, droog brood) kunnen bijgevoerd worden in kleine hoeveelheden. Dit mag de hoofdvoeding niet vervangen of deze in het gedrang brengen. Voederen van giftige of toxische substanties zoals bv. darmgasproducerende groenten, tuin- en snoeiresten, vleesproducten, keukenafval of *ad libitum* suikerhoudend voedsel (bv. koeken, beschimmeld voedsel ed.) moet vermeden worden.

3.1.1.3.....Water

- **Water dient drinkbaar en beschikbaar te zijn, in voldoende mate voor alle dieren. De voorziening is permanent op de plaats waar de paardachtige het grootste deel van de dag verblijft en wordt op andere locaties minstens om de 4 uur aangeboden. Indien door klimatologische omstandigheden en/of medische redenen een verhoogde behoefte aan vocht bestaat, moet drinkbaar water ook aan een hogere frequentie aangeboden worden.**

Met “drinkbaar” wordt bedoeld: geen vuil of bezoedeld water (groen, sterk ijzerhoudend (norm is ≤ 2.5 mg/l)), door zand-/bodemsuïstanties of door giftige producten (bv. botulisme bacterie). Dit kan beoordeeld worden o.a. a.d.h.v. de geur ter plaatse en/ of regelmatig labo-onderzoek (bij niet-leiding water). Bij vriestemperaturen moet minstens 2 maal per dag gecontroleerd worden of de dieren voldoende drinkbaar, vloeibaar water ter beschikking hebben. Een adequate vochtopname (hydratatie) kan ingeschat worden aan de hand van evaluatiecriteria zoals de huidturgor (optillen van een huidplooi) en/of andere dehydratatie-tekens (bv. vochtigheid van de slijmvliezen).

3.1.2.....Huisvesting en management

3.1.2.1.....Beschutting

- **In de weide of op de paddock moet er voor alle paardachtigen geschikte bescherming of beschutting aanwezig zijn:**
 - **Voor paarden kan deze bestaan uit voldoende afschermdende gewassen/inheemse hagen/bomen/muren of door een (schuil)stal indien de dieren hier langer dan 8 uur verblijven. De beschutting zorgt voor bescherming tegen ongunstige weersomstandigheden.**
 - **Voor ezels, muilieren en muilezels geldt een absolute verplichting om altijd (7 dagen op 7, gedurende 24 uur) een beschutting met een waterdicht, bij voorkeur geluiddempend, dak en (tegen neerslag beschermende) zijwanden te voorzien.**

Door hun specifieke fysiologie functioneren paardachtigen beter bij een lagere omgevingstemperatuur in verhouding tot de mens. Bij een hogere temperatuur en/ of volle zon raakt een paard sneller oververhit dan een mens.

De ‘comfortzone’ is de omgevingstemperatuur waarbij een dier met minimale inspanning zijn lichaamstemperatuur op peil kan houden. De comfortzone voor een paard ligt ongeveer tussen de +5 °C en de +25 °C. De optimale staltemperatuur voor volwassen paarden ligt tussen 10-15 °C en voor jonge veulens tussen de 15-20 °C. De thermoneutrale zone voor paarden wordt nog beïnvloed door de duur van de blootstelling, het seizoen, het klimaat en individuele variabelen zoals de leeftijd, het ras, de huid en vachtdikte, de lichaamsconditie en het dieet.

De beschutting dient bescherming te bieden tegen de wind uit de overheersende windrichting, tegen de volle zon, alsook tegen insecten en (langdurige) regen. De beschutting kan voor paarden bestaan uit: bebladerde bomen in de zomer, afdoende beschermende bomen in de winter, voldoende hoge en brede muren binnen 1 m afstand van de weide, allerhande vormen van schuilstallen etc.

Alle ezels op een locatie moeten altijd tegelijkertijd een schuilplaats kunnen benutten. Ezels hebben een waterdoorlatende vacht, waardoor natuurlijke beschutting onvoldoende is en ze altijd moeten beschikken over een (schuil)stal (zie hieronder).

3.1.2.1.1 Schuilstal

- **Indien een (schuil)stal aanwezig is, moet deze voldoende ruimte bieden zodat alle aanwezige dieren tegelijk beschut staan (# dieren x (1.8 x schofthoogte)²). Deze (schuil)stal heeft één hele brede* of meerdere ingangen.**

*waar meerdere dieren tegelijkertijd doorheen kunnen

Schuilstallen moeten zo ontworpen zijn dat ze voldoende ruimte en een voldoende ruime ingang (of meerdere ingangen) bieden om alle aanwezige dieren tegelijk te laten schuilen, waarbij rekening gehouden wordt met mogelijke conflicten tussen paardachtigen. De absolute minimale breedte van de ingangen/deuren moet gelijk zijn aan 75% van de schofthoogte.

- **De vloer moet altijd ruim hoger liggen dan de omliggende omgeving**
- **Voor ezels geldt een absolute verplichting om altijd (7 dagen op 7, gedurende 24 uur) een beschutting met een waterdicht en bij voorkeur geluiddempend dak en tegen neerslag beschermende zijwanden te voorzien (zie 3.1.2.1.).**
- **Bij extreem weer, koud of warm, zorgt de houder van de dieren voor bijkomende maatregelen (bv. aanpassing van huisvesting, voeder- en waterverstrekking, beweging, ventilatie, aangepaste werktijden) om het welzijn van de dieren te garanderen.**

Het Nederlandse "Protocol extreme weersomstandigheden voor paarden" van de sectorraad paarden omschrijft het begrip extreme weersomstandigheden en geeft richtlijnen i.v.m. passende maatregelen bij extreme koude zowel als extreme warmte (zie Bijlage 3).

3.1.2.2.....Rustcomfort

- **De dieren moeten (altijd) allemaal tegelijk kunnen beschikken over een schone, droge en comfortabele ligplaats.**

Een vuistregel die kan toegepast worden om een ligplaats als geschikt te omschrijven: wanneer men zich op de knieën laat vallen op de aangeboden ondergrond mag dit niet pijnlijk zijn en moeten de knieën droog en schoon blijven. Dit geeft een indicatie van de bescherming van de minst beveleesde delen van het lichaam van een paard bij het liggen.

3.1.2.3.....Sociaal contact

- **Voor alle volwassen paardachtigen (ook hengsten), geldt dat zij- wanneer ze geen “arbeid” verrichten - minimaal visueel, auditief en olfactorisch contact moeten kunnen hebben met soortgenoten op eenzelfde locatie, 7 dagen op 7, gedurende 24 uur.**

Zowel paarden als ezels zijn kuddedieren en voor hun mentale/ sociale gezondheid is het noodzakelijk dat zij sociaal contact hebben met soortgenoten.

Op zijn minst moet visueel, auditief en olfactorisch contact voorzien worden (de mogelijkheid om elkaar respectievelijk te kunnen zien, horen en ruiken). Dit kan men realiseren door paarden van eventueel verschillende eigenaars in aanpalende weiden of stallen te huisvesten. Dat impliceert dat het houden van meerdere paarden door eenzelfde eigenaar geen noodzaak is. Idealiter is voor de meeste paarden ook tactiel contact (aanraking met soortgenoot) aangeraden - minimaal voor hoofd en hals maar liefst voor het hele lichaam.

Als een paard arbeid verricht en dus in contact met de mens is, mag hiervan afgeweken worden. Een paard verricht “arbeid” als het bereden, gewandeld, of gemend wordt en in de stapmolen loopt of bij een andere vorm van sport (longeren) of utilitair gebruik betrokken is.

Sociaal contact met andere diersoorten dan paardachtigen is onvoldoende.

- **Alle paardachtigen, jonger dan 2,5 jaar, moeten 7 dagen op 7, gedurende 24 uur, visueel, auditief, olfactorisch én tactiel contact over het hele lichaam kunnen hebben met andere paardachtigen.**

Indien deze voorwaarde niet vervuld wordt, kunnen er sociale, communicatieve en fysieke vaardigheidsstoornissen ontstaan in de ontwikkeling van het dier.

- **Voor ezels geldt dat zij 7 dagen op 7, gedurende 24 uur minimum per twee op eenzelfde locatie gehouden moeten worden waarbij visueel, auditief, olfactorisch én tactiel contact over het hele lichaam altijd mogelijk is, dus bij voorkeur staan ze 7 dagen op 7, gedurende 24 uur bij elkaar.**

De Brusselse Raad voor Dierenwelzijn is van mening dat enkel in zeer uitzonderlijke gevallen een uitzondering op bovenstaande verplichtingen tot een mogelijkheid van tactiel contact wenselijk is, bijvoorbeeld omwille van ernstige problemen in verband met agressie. Een dergelijke uitzondering (voor ezels en andere paardachtigen) moet aangevraagd worden bij het departement Dierenwelzijn van Leefmilieu Brussel en grondig onderbouwd worden met onder meer een verklaring van een dierenarts die de noodzaak van afzonderlijke huisvesting voor de fysieke en mentale gezondheid van het betrokken dier aantoont.

3.1.2.4.....Beweging

De Brusselse Raad voor Dierenwelzijn is van mening dat het huisvesten van paardachtigen in stands* niet overeenstemt met hun fysiologische en ethologische behoeften, volgens de huidige kennis. In stands wordt hun bewegingsvrijheid en de vrijheid om bepaalde comfortgedragingen te vertonen ernstig beperkt, wat - op termijn van meerdere uren - een belangrijke negatieve impact kan hebben op het welzijn van de dieren in kwestie. Wel erkent de Brusselse Raad voor Dierenwelzijn de noodzaak om paardachtigen voor een korte termijn te kunnen aanbinden, bijvoorbeeld voor het optuigen om **arbeid**** te verrichten, voor verzorging of veterinaire onderzoek. Daarom stelt de Raad onderstaande beperkingen voor op de bouw en het gebruik van stands.

*Met een stand wordt bedoeld een ruimte waarin het paard wordt aangebonden, vaak afgesloten door een voederbak vooraan, en met twee zijwanden/tussenschotten.

**Een paard verricht "arbeid" als het bereden, gewandeld, of gemend wordt en in de stapmolen loopt of bij een andere vorm van sport (longeren) of utilitair gebruik betrokken is.

- **Nieuwe wetgeving moet stands als huisvesting voor alle paardachtigen verbieden, waarbij**
 - behalve voor ezels, moet een overgangstermijn van 2 jaar voorzien worden om de houders die deze vorm van huisvesting nog gebruiken de kans te geven om een alternatieve vorm van huisvesting te voorzien.
 - stands vanaf nu niet meer nieuw gebouwd mogen worden.
- **Voor ezels moeten stands geheel en meteen (zonder overgangstermijn) verboden worden. Ezels mogen enkel tijdens de verzorging, medisch onderzoek of behandeling aangebonden worden.**
- **Gedurende de overgangstermijn van 2 jaar na de inwerkingtreding van de nieuwe wetgeving mogen paarden, muilieren en muilezels nog maximaal 10 uur opeenvolgend per 24 uur in een stand (aangebonden) verblijven. Dit wordt in de overblijvende 14 uur gecompenseerd door vrije beweging (minimaal 6 uur) en/ of arbeid (maximaal 4 uur) en/of groepshuisvesting, ook in de winter. Telkens als het paard, muilier of muilezel uit een stand gehaald wordt, moet dit voor minimaal 1 volledig uur (maar liefst meerdere uren) buiten de box vertoeven door bv. arbeid* te verrichten, activiteit in de stapmolen of vrije beweging.**
- **Na de overgangstermijn mogen paarden, muilieren en muilezels nog enkel tijdens de verzorging, medisch onderzoek of behandeling aangebonden worden.**
- **Alle paarden, muilieren en muilezels moeten minimaal 4 uur per 48 uur de mogelijkheid krijgen om vrij te bewegen, tenzij een attest van een dierenarts iets anders voorschrijft. De lange zijde van de bewegingsruimte bedraagt minimaal 7 lichaamslengten en moet het dier ook de mogelijkheid bieden om te rollen.**

Dit is voor sommige bedrijven moeilijk op korte termijn te bereiken. Daarom is raadzaam een overgangperiode van 10 jaar te voorzien waarbij het bedrijf jaarlijks moet kunnen voorleggen welke stappen ondernomen zijn, om dit doel te bereiken.

- **Manegepaarden mogen niet langer dan 4 uur per dag en maximaal 16 uur per week gebruikt worden voor manege-activiteiten (bv. lessen) (een uur buitenrit telt hierbij als 0,5 uur activiteit).**

Lesschema's van de afgelopen 2 weken zijn hiervoor een evaluatiemiddel.

- **Ezels moeten 7 dagen op 7, gedurende 24 uur vrij kunnen bewegen in de buitenlucht (waar altijd een waterdichte schuilgelegenheid aanwezig is). Ezels worden enkel opgesteld indien noodzakelijk.**

Zoals eerder vermeld, is De Brusselse Raad voor Dierenwelzijn is van mening dat elke uitzondering i.v.m. de mogelijkheid van tactiel contact moet aangevraagd worden - met een grondige onderbouwing (inclusief verklaring van een dierenarts) - bij het departement dierenwelzijn van Leefmilieu Brussel.

3.1.2.5.....Grote stalling

3.1.2.5.1 Stands

- **Zoals hierboven vermeld, mogen paarden, muil dieren en muilezels enkel nog gedurende een overgangstermijn van 2 jaar tijdelijk - voor maximaal 10 uur opeenvolgend per 24 uur - in een stand (aangebonden) verblijven. Voor de overige tijd (14 uur per 24 uur) gelden hieronder beschreven minimale afmetingen voor (groeps)stallen- paddocks- of weiden.**

Een stand is minimaal 1,75 x schofthoogte lang en 1,25 x schofthoogte breed. (Dus een stand is voor een paard van 1,68m schofthoogte, minimaal 2,94 lang en 2,1m breed). Visueel contact in een stand met buurpaarden moet altijd mogelijk zijn. De tussenschotten mogen dus niet hoger zijn dan de schofthoogte. De dieren moeten boven het voorste verhoogde deel van de schotten andere paarden kunnen zien.

3.1.2.5.2 Stal of box

- **Een stal of box dient minimaal de volgende afmetingen te hebben: (2 x schofthoogte)². Indien de stal kleiner is dan (2 x schofthoogte)² maar groter dan (1,8 x schofthoogte)² dan moet dit gecompenseerd worden door per 24 uur minimaal 1 uur extra vrije beweging op paddock of weide (naast arbeid en/of stapmolen). Relevante overgangsmaatregelen worden verder in dit document vermeld.**
- **De stal of box mag nooit kleiner zijn dan (1,75 x schofthoogte)² met een minimum van 4 m² voor de pony's < 1 m.**

- **De hoogte van het plafond van de stal of box bedraagt ter hoogte van het laagste punt minimaal de schofthoogte vermeerderd met 1 m.**

Paarden in stallen of boxen hebben bij voorkeur minimaal aan 1 zijde de mogelijkheid tot direct visueel en bij voorkeur ook direct olfactorisch contact met een buurpaard. Stallen of boxen met 3 dichte zijwanden van waaruit andere paarden binnen een redelijke afstand (maximaal 20 m) zichtbaar zijn, moeten minimaal 12 uur per 24 uur de mogelijkheid hebben om hun hoofd buiten de box te brengen om andere paarden en de omgeving te zien. Boxen met drie dichte zijwanden mogen aan de voorkant nooit uitkijken op een blinde muur, tenzij het paard 7 dagen op 7 gedurende 24 uur zijn hoofd buiten de box kan brengen.

- **Drachtige merries die op het punt staan te veulen en merries met een veulen hebben een box die minimum het dubbele bedraagt van bovenstaande afmetingen, gemeten a.d.h.v. de schofthoogte van de merrie. Verder gelden alle andere voorwaarden.**

3.1.2.5.3 Groepsstal

- **De absolute minimumoppervlakte voor een groepsstal bedraagt $(1,25 \times (\# \text{ dieren} \times (2 \times \text{schofthoogte})^2))^*$.**

*Vb. voor 3 pony's met een schofthoogte van 1,3 m is er $(1,25 \times 3 \times (2 \text{ m} \times 1,3 \text{ m})^2) = 25 \text{ m}^2$ nodig.

Deze voorwaarden zijn voor sommige bedrijven moeilijk op korte termijn te bereiken. Daarom wordt aangeraden om een overgangperiode van 10 jaar te voorzien, waarin het bedrijf jaarlijks moet kunnen voorleggen welke stappen ondernomen zijn, om deze doelen te bereiken. Gedurende die tijd moeten de dieren het jaar rond minimaal 2 uur extra per 24 uur vrij kunnen bewegen binnen het gezichtsveld van andere paarden.

3.1.2.6.....Klimaat in de stal, box of stand

- **In de (groeps)stal of box of stand moet er een gezond klimaat heersen:**
 - **Ammoniakconcentratie: <10 ppm* op 80 cm boven de grond.**
 - **Lichtsterkte: minimaal 80 lux op 80 cm boven de grond.**
 - a. **Voor minimaal 8 uur per 24 uur (met een aaneengesloten donkere fase van 8 uur).**
 - b. **Minimaal 10% van de wanden of het dak van de stal moet bestaan uit daglicht-doorlatend materiaal binnen een straal van 2 m rond de stal.**
 - c. **Indien TL-licht gebruikt wordt, moet altijd een werkende dubbele TL-armatuur met 2 werkende TL-buizen gebruikt worden. De voorkeur gaat echter uit naar andere verlichtingsbronnen zoals LED-verlichting.**

Het licht verspreid door 1 TL-lamp wordt door paardachtigen waargenomen als flikkeringen, wat stress kan teweeg brengen. Door het gebruik van een armatuur met 2 TL- lampen (die alternerend licht uitzenden) wordt dit vermeden; in dit geval wordt het licht als continu waargenomen.

- **Luchtvochtigheid: 60-80%.**
- **Luchtcirculatie: CO₂ <2500 ppm.**
CO₂ kan gebruikt worden als een maat voor luchtverversing.
- **Geluid: <80 dB voor het grootste deel van de 24 uur.**
- **Geen opslag van hooi of stro bovenop individuele stallen, tenzij verpakt.**

ppm*= parts per million of 1 deel per 1 miljoen

3.1.2.7.....Veiligheid op alle locaties waar dieren toegang toe hebben

- **Er mogen geen scherpe uitsteeksels, waaraan het dier zich kan kwetsen, aanwezig zijn in de omgeving waar het zich bevindt.**
- **Er mogen zich ook geen gevaarlijke situaties voordoen waardoor het dier zich kan verwonden.**

Voorbeelden van gevaarlijke situaties zijn: een te laag plafond (laagste punt in de box minimaal 1 m boven schofthoogte), een invallend plafond, losse planken, doorrottend hout, ruimte tussen spijlen van traliewerk die breder zijn dan de hoefbreedte (ingeklemde ledematen), ramen in glas (tenzij voorzien van beschermend traliewerk ervoor), elektrische bedrading binnen het bereik van het dier, rondslingerend afval, gladheid van de ondergrond, openingen, grote oneffenheden van de bodem in de paddock of weide (molshopen of ingangen van konijnholen) enz.

- **Er mag zich geen afval binnen het bereik van het dier bevinden dat schadelijk kan zijn.**

3.1.3.....Weide en paddock

3.1.3.1.....Grootte

- **De weide en/ of paddock moet voor paarden, muildieren en muilezels groot genoeg zijn. De lange zijde bedraagt minimaal 7 lichaamslengten en het dier moet de mogelijkheid hebben om te rollen.**
- **Op iedere locatie waar paarden, muildieren of muilezels vertoeven, moet per 4 dieren een paddock beschikbaar zijn die zomer en winter gebruikt kan worden zodat alle dieren minimaal 2 uur per dag vrij kunnen bewegen.**

Indien meer dan 4 paarden, muildieren of muilezels aanwezig zijn moeten meerdere beweegruimtes voorzien worden, tenzij de dieren bij elkaar kunnen vertoeven. De maximale dichtheid van 3 dieren per 900m² mag echter niet overschreden worden. Als meer dan 1 dier aanwezig is, moeten beweegruimtes zodanig ingericht zijn dat de dieren elkaar kunnen ontwijken. De voorwaarden voor voeder en water evenals sociaal contact zijn hier ook van toepassing.

- **Per twee ezels moet minimum 1200 m² beschikbaar zijn en dit 7 dagen op 7 gedurende 24 uur.**

Het verwerven van extra ruimte is voor sommige bedrijven moeilijk om op een korte termijn te bereiken. Daarom wordt aangeraden om een overgangperiode van 10 jaar te voorzien waarin het bedrijf jaarlijks moet kunnen voorleggen welke stappen ondernomen zijn om dit doel te bereiken.

3.1.3.2.....Veiligheid

- **De weide en/of paddock moet ook veilig omheind zijn d.w.z. dat de dieren onmogelijk kunnen uitbreken.**

Naast de omheining moeten ook veilige poorten voorzien worden, die niet kunnen opengemaakt worden door de dieren zelf.

- **De omheining mag niet bestaan uit onbeschermd prikkeldraad.**

Bescherming kan voorzien worden door een elektrische afspanning vóór de prikkeldraad. Uitzonderingen (vb. grote weiden gelegen in natuurgebieden) moeten aan het departement dierenwelzijn van Leefmilieu Brussel aangevraagd worden.

- **Op de weide of in de directe omgeving van de weide waar de dieren toegang toe hebben mogen geen giftige planten voor paarden en ezels in de bereikbaarheid van de dieren zijn en dit moet regelmatig gecontroleerd worden. Men moet actie ondernemen om deze te verwijderen.**

3.1.3.3.....Schuilstal (zie punt 3.1.2.1.1.)

3.1.4.....Gezondheid

- **Alle paardachtigen moeten gechipt en geregistreerd zijn (de identificatie en de registratie moeten overeen stemmen) en het paspoort - of minstens een kopie daarvan* - van het desbetreffende dier moet beschikbaar zijn op de plaats waar het dier gehuisvest wordt.**

Overeenkomstig de huidige Belgische én Europese regelgeving moet een paardachtige in principe altijd vergezeld zijn van zijn paspoort. In praktijk volstaat voor de paardachtigen in maneges of pensionstallingen echter een kopie indien het origineel binnen een korte termijn - namelijk drie uren volgens de website van "paardenpunt Vlaanderen" - voorgelegd kan worden. De verantwoordelijkheid hiervoor ligt bij de "houder". Onder meer om inspecties bij maneges of pensionstallingenvlotter te laten verlopen, moet dus ten allen tijde een kopie van het paspoort met de beschrijving van de toegediende vaccinaties ter plaatse ter beschikking zijn.

- **Alle paardachtigen worden minstens twee keer per jaar onderzocht door een erkende dierenarts.**

De Brusselse Raad voor Dierenwelzijn is van mening dat een dierenarts regelmatig zorgen en raadgevingen moet geven in verband met onder meer reproductie, vaccinaties en ontwormingen (zie volgend punt).

Dierenartsen zowel als houders moeten bovendien aandacht besteden aan abnormaal gedrag (o.a. stereotiep gedrag, zoals tong-rollen en wind-zuigen) als symptomen van mogelijke welzijnsproblemen. Wel moet benadrukt worden dat niet de betreffende symptomen maar wel de onderliggende oorzaken ervan geremedieerd moeten worden.

- **Vaccinaties en ontwormingen vinden plaats volgens het advies van de dierenarts.**

De Brusselse Raad voor Dierenwelzijn benadrukt dat vaccinaties en andere diergeneeskundige handelingen overeenkomstig de Wet van 28 augustus 1991 op de uitoefening van de diergeneeskunde zijn voorbehouden aan gediplomeerde dierenartsen ingeschreven op de lijsten van de Orde die het beroep beheren.

- **Het gebit van paardachtigen wordt minimaal 1 maal per 2 jaar gecontroleerd.**

Attesten van dierenartsen, niet ouder dan 2 jaar, doen dienst als controlemiddel.

- **De paardachtigen moeten vrij zijn van onbehandelde kwetsuren.**
- **Wonden, kwetsuren van de ledematen (locomotorische aandoeningen) en aandoeningen gerelateerd aan inwendige ziekten moeten vastgesteld en verzorgd worden en wanneer noodzakelijk moet medische hulp ingeroepen worden.**

Wonden op die plekken waar de benige delen vlak onder de huid liggen (hoofd tot achter het oor; vanaf de carpus respectievelijk tarsus tot onder de hoef) zijn gevoeliger voor infectie en de gevolgen van wonden op deze locaties zijn vaak groter voor het dier dan bij verwondingen op een andere plaats op het lichaam. Hetzelfde geldt voor die delen die telkens in contact komen met het harnachement: schoft, op de rug waar delen van het harnachement* en/ of tuigage** het dier raken, plaats van de singel, onder de staart en spoorplekken. Deze plekken zijn ook gevoeliger voor steeds terugkerende problemen.

*Onder harnachement wordt verstaan: het materiaal dat gebruikt wordt om het paard op te tuigen voor het werk onder het zadel.

**De tuigage of het tuig wordt beschouwd als het materiaal waarmee het dier wordt opgetuigd en aangespannen aan agrarische werktuigen of aan voertuigen zoals een kar, een wagen of een slee voort te trekken.

Wonden kunnen onderverdeeld worden in een aantal categorieën (uit Keurmerk Paard en Welzijn (KPW) en Welzijnsmonitor Paard (WMP)):

- Opvallend: oppervlakkige verwonding waarbij de opperhuid niet is geperforeerd, het onderliggende weefsel is niet zichtbaar (schaafplek).
- Substantieel: verwonding waarbij de huid geperforeerd is of een wond die zichtbaar gehecht is.
- (Zeer) ernstig: grotere verwonding (> 3cm), waarbij onderliggend weefsel is beschadigd of een grotere wond die niet gehecht is.

- **Harnachement en tuigage dienen onderhouden en gecontroleerd te worden op pasvorm. Het gebruik ervan mag geen kwetsuren bij de dieren tot gevolg hebben.**
- **Men moet op plaatsen, die in contact komen met het harnachement, tuigage of andere hulpmiddelen, dagelijks en/of na gebruik nagaan of zich (negatieve) weefselreacties voordoen.**

Door de mondhoeken, mondslijmvlies en diastema binnenin de mond te controleren na het rijden kan men vaststellen of het bit beschadigingen heeft teweeggebracht.

- **De hoeven van alle paardachtigen moeten naar behoren gekapt zijn.**

De hoeven moeten in zodanige staat gehouden worden dat er geen ongemak ontstaat bij zowel mobiliteit als stilstand. Er moet vermeden worden dat zij overbelasting van gewrichten en pezen (bij stilstand en beweging) veroorzaken en/of dat de manier van staan en bewegen aanleiding geeft tot veterinaire afwijkingen.

- **Staartcouperen is verboden volgens de geldende wetgeving.**
- **Bij inroepen van uitzonderingen, moet een wettelijk document van een officieel erkende dierenarts voorgelegd kunnen worden betreffende het welzijn van het dier.**

3.2.... Minimumnormen in specifieke omstandigheden

3.2.1.....Merries met veulens

- **Merries en veulens vanaf de leeftijd van 10 dagen moeten bij andere paardachtigen gehuisvest worden. Spenen gebeurt voor alle paardachtigen geleidelijk vanaf een leeftijd van 6 maanden.**

De Brusselse Raad voor Dierenwelzijn is van mening dat enkel in zeer uitzonderlijke gevallen uitzonderingen op deze minimale speenleeftijd wenselijk zijn. Een dergelijke uitzondering moet altijd aangevraagd worden bij het departement Dierenwelzijn van Leefmilieu Brussel. Deze aanvraag moet grondig onderbouwd worden, meer bepaald met - onder meer - een verklaring van een erkende dierenarts die de noodzaak van vroegtijdig spenen voor de fysieke en mentale gezondheid van de betrokken dieren aantoont.

- **Men mag alleen kweken met een (na controle) door een dierenarts goedgekeurde hengst.**

4 Slot

Dit advies bevat praktische en concrete minimumrichtlijnen voor de huisvesting en verzorging van paardachtigen. Dit moet leiden tot meer rechtszekerheid voor eigenaars en een kader voor de inspecteurs tijdens inspecties.

Naast huisvesting en onderhoud van paardachtigen stemmen sommige trainings- en omgangsgebruiken niet meer overeen met de huidige wetenschap rond leereffecten. In een eventueel volgend advies zal men normen aanbrengen die de uitoefening van de ruitersport op een diervriendelijke manier beoogt. Ook zal in een vervolgadvisie ingegaan worden op eisen voor professionele paardenhouders, en de eventuele wenselijkheid van een erkenning voor bedrijven of instellingen die professionele activiteiten met paardachtigen organiseren.

Dit advies (en volgende adviezen) hebben nood aan een communicatiecampagne (gebaseerd op “*human behaviour change*”-principes) om vooreerst het publiek te informeren over de nieuwe wetenschappelijke kennis en eveneens om de minimumnormen met hun wetenschappelijke onderbouwing aan te leveren.

5 Bijlagen

Bijlage 1: Samenstelling en data van vergaderingen van de werkgroep.

Bijlage 2: Voederbehoeften en de “Body Condition Score” van paardachtigen.

Bijlage 3: Protocol extreme weersomstandigheden voor paardachtigen.

6 Literatuurlijst en bronvermelding

1. Animal Welfare Indicators (AWIN) (2015). Awin welfare assessment protocol for donkeys. DOI: 10.13130/AWIN_Donkeys_2015
<https://air.unimi.it/retrieve/handle/2434/269100/384805/AWINProtocolDonkeys.pdf>
(geconsulteerd op 29/06/2018)
2. Animal Welfare Indicators (AWIN) (2015). Awin Welfare assessment protocol for horses. DOI: 10.13130/AWIN_Horses_2015
<https://air.unimi.it/retrieve/handle/2434/269097/384836/AWINProtocolHorses.pdf>
(geconsulteerd op 29/06/2018)
3. Dier en Recht. (23/04/2018). Het verborgen leed van manegepaarden: sociale isolatie. <https://www.dierenrecht.nl/nieuwsartikelen/het-verborgen-leed-van-manegepaarden-sociale-isolatie>. (geconsulteerd op 29/06/2018)
4. DFS (Djurskyddsmyndighetens författningssamling ofwel de Zweedse Animal Welfare Agency) (2007). Djurskyddsmyndighetens föreskrifter och allmänna råd om hästhållning = Animal welfare regulations and general advice on horse keeping. p. 14.
5. Equilabel. <http://paarden.vlaanderen/equilabel/> (geconsulteerd op 29/06/2018)
6. Eurogroup for animals. <http://www.eurogroupforanimals.org/eu-animal-welfare-platform-second-meeting-of-equine-sub-group>. (geconsulteerd op 29/06/2018)
7. EU platform on animal welfare. Discussion paper: Guide to good animal welfare practices for the keeping, care, training and use of horses. https://ec.europa.eu/food/animals/welfare/eu-platform-animal-welfare/resources_library_en. (geconsulteerd op 29/06/2018)

8. Farm Animal Welfare Advisory Council (FAWAC). Animal Welfare Guidelines For Horses, Donkeys and Ponies.
<http://www.fawac.ie/media/fawac/content/publications/animalwelfare/AnimalWelfareGuidelineforHorsesPoniesDonkeys.pdf> (geconsulteerd op 29/06/2018)
9. Fédération Équestre Internationale (FEI). <https://www.fei.org/> (geconsulteerd op 29/06/2018)
10. Federale Raad voor Dierenwelzijn. (02/2007). Rapport dieren op weide.
https://leefmilieu.brussels/sites/default/files/user_files/rapport_dierenopweiden.pdf (geconsulteerd op 29/06/2018)
11. Federale Raad voor Dierenwelzijn. (14/04/2007). Advies weidedieren.
<https://www.lne.be/sites/default/files/atoms/files/Dieren%20op%20weiden%20-Advies%20%282007%29.pdf> (geconsulteerd op 29/06/2018)
12. Federale Raad voor Dierenwelzijn. (09/12/2010). Advies betreffende paarden die buiten gehouden worden. <https://www.lne.be/sites/default/files/atoms/files/Paarden%20buiten%20-Advies%20%282010%29.pdf> (geconsulteerd op 29/06/2018)
13. Federation of Veterinarians of Europe (FVE). Position paper on animal welfare.
http://www.fve.org/about_fve/docs_to_download/feeva/2017/Update%20horse%20welfare%20Issues.pdf (geconsulteerd op 29/06/2018)
14. Global Action in the Interest of Animals (Gaia). Nieuws (15/06/2015): Gaia lanceert TV-spot tegen verkoop Argentijns paardenvlees. <https://www.gaia.be/nl/nieuws/gaia-lanceert-tv-spot-tegen-verkoop-argentijns-paardenvlees> (geconsulteerd op 29/06/2018)
15. Government UK, Department for Environment, Food and Rural Affairs (DEFRA) (2017). Code of practice for the welfare of horses, ponies, donkeys and their hybrids. ISBN 978-1-5286-0172-6. <https://www.gov.uk/government/publications/code-of-practice-for-the-welfare-of-horses-ponies-donkeys-and-their-hybrids> of https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/700200/horses-welfare-codes-of-practice-april2018.pdf (geconsulteerd op 29/06/2018)
16. Grote, D., Guettler, J., Jaeger, K.H., Koenneke, K., Kuhfahl, B., Maiworm, K., Noack, U., Wegert, J. & Wimmers, C., 2006. Stallklimaprufung in der landwirtschaftlichen Tierhaltung, Empfehlungen der Laenderarbeitsgruppe Stallklima, Germany
17. Harris, P.A., Ellis, A.D., Fradinho, M.J., Jansson, A., Julliard, V., Luthersson, N., Santos, A.S. and Vervuert, I., 2016. Review: Feeding conserved forage to horses: recent advances and recommendations. *Animal* 11: 1-10. DOI :10.1017/S1751731116002469.
18. National Equine Welfare Council (NEWC) (2009). Equine industry welfare guidelines compendium for horses, ponies and donkeys, 3th ed. <http://www.newc.co.uk/highlights/new-welfare-compedium-launched/>; <http://www.newc.co.uk/wp-content/uploads/2011/10/Equine-Brochure-09.pdf> (geconsulteerd op 29/06/2018)
19. Raad voor Dierenwelzijn, Leefmilieu Brussel. (16/06/2017). Advies kermispony's.
https://leefmilieu.brussels/sites/default/files/user_files/avi_20170626_advies_kermispony.pdf (geconsulteerd op 29/06/2018)
20. Geor, R.J., Coenen, M., Harris, P.H., 2013. Equine Applied and Clinical Nutrition: Health, welfare and performance, Elsevier, 1 th ed. ISBN: 978-0-7020-3422-0
21. Keurmerk Paarden Welzijn. <http://keurmerkpaardenwelzijn.nl/wordpress/> (geconsulteerd op 29/06/2018)
22. Sectorraad Paarden. (30/08/2011). Gids voor goede praktijken.
<http://www.sectorraadpaarden.nl/themas/dierenwelzijn/gids-voor-goede-praktijken/> (geconsulteerd op 29/06/2018)

23. Sectorraad Paarden. (18/11/2017). Sloet, M.M., Protocol extreme weersomstandigheden voor paarden. <http://www.sectorraadpaarden.nl/wp-content/uploads/2018/01/Definitief-protocol-extreme-weersomstandigheden-voor-paarden-versie-18-11-2017.pdf> (geconsulteerd op 29/06/2018)
24. The Donkey Sanctuary. <https://www.thedonkeysanctuary.org.uk/> (geconsulteerd op 29/06/2018)
25. Van Dierendonck M.C., Spruijt, B.M., 2012. Coping in groups of domestic horses: review from a social and neurobiological perspective. *Appl. Anim. Behav. Sci.* 138 (3-4): 194-202.
26. Veldeman A. (dierenarts, inspecteur van het departement dierenwelzijn van Leefmilieu Brussel in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest)
27. Wageningen UR Livestock Research. Leenstra, F.R., Visser, E.K., Ruis, M.A.W., de Greef, K.H., Bos, A.P., van Dixhoorn, I.D.E., Hopster, H., 2007. Ongerief bij rundvee, varkens, pluimvee, nertsen en paarden. Rapport 71. ISSN 1570-8616
28. Wageningen UR Livestock Research. Leenstra, F.R., Neijenhuis, F., Bosma, B., Ruis, M.A.W., Ruis, K.H. M., Smolders, G., Visser, E.K., 2011. Ongerief bij rundvee, varkens, pluimvee, nertsen en paarden: eerste herhaling. Rapport 456. ISN 1570-8616
29. Wageningen University and Research (WUR). Nieuws (9/11/2012): Welzijnsmonitor paardenhouderij maakt dierenwelzijn concreet. <https://www.wur.nl/nl/show-6/Welzijnsmonitor-Paardenhouderij-maakt-dierenwelzijn-concreet.htm>. Zie ook bron nr. 27 & 28.
30. Welfare Quality® Project (2012). Europees wetenschappelijk onderzoeksproject dat standaardprotocollen ontwikkelde om het welzijn van boerderijdieren te beoordelen. Projectwebsite: <http://www1.clermont.inra.fr/wq/index.php?id=home&prod=> (geconsulteerd op 29/06/2018)
31. Blockhuis, H., Miele, M., Veissier, I., Jones, B. 2013. Improving Farm Animal Welfare – the Welfare Quality approach, WAP, Wageningen. ISBN: 978-90-8686-216-0. DOI: 10.3920/978-90-8686-770-7
32. Welzijnsmonitor paardenhouderij. <http://edepot.wur.nl/238625> (geconsulteerd op 29/06/2018)
33. World horse Welfare and Eurogroup4Animals. Removing the blinkers: The health and welfare of European Equidae in 2015. <http://www.eurogroupforanimals.org/wp-content/uploads/EU-Equine-Report-Removing-the-Blinkers.pdf> (geconsulteerd op 29/06/2018)

Bijlage 1: werkgroep “paarden” **Brusselse Raad voor Dierenwelzijn**

1/ Deelnemers aan de werkgroep

Voorzitter en verantwoordelijke vanuit de Brusselse Raad voor Dierenwelzijn:

Mariella Debille (eveneens adjunct secretaris en wetenschappelijk adviseur van de Wetenschappelijke Adviescommissie (WAC) in Nederland, adjunct-secretaris van de Nederlandse Raad voor Dierenaangelegenheden (RDA; forum internationaal en dierproeven in de veehouderij) en gastdocent Odisee)

Leden van de werkgroep:

- Machteld Van Dierendonck (klinisch etholoog, prof UAntwerpen, UGent en UUtrecht)
- Kristel Cromheeke (uitbater ezelopvang Anegria)
- Audrey Veldeman (dierenarts, inspecteur, departement dierenwelzijn, Leefmilieu Brussel)
- Marina Tondeleir (Old Horses Lodge)
- Jean-Marc Montegnies (Animaux en Peril)
- François Sivine (dierenarts, praticus)
- Perrine Coolsaet (uitbater Victor-Y-horses, inspecteur Equilabel)
- André Janssens (ondervoorzitter NAVEMA, manege uitbater)
- Secretaris: Beatrice De Smet (dierenarts (praticus), praktijkassistent UGent)

2/ Data van de vergaderingen

16/02/2018; 06/04/2018; 09/05/2018

Bijlage 2: Voederbehoeften van paardachtigen

1/ Ruwvoederbehoeften

De onderhoudsenergie-behoefte voor paarden, en de hoeveelheid hooi (als ruwvoer) die nodig is om hieraan te voldoen, kan berekend worden volgens verschillende systemen, zie tabel 1.

Als alternatief kan een berekening ook gebeuren op basis van het gehalte aan droge stof (ds) in het voedingsmiddel. De ds is wat overblijft van een voedingsmiddel na het onttrekken van alle vocht (water).

Vers gras bevat het meeste water, gevolgd door voordroog en dan hooi en stro. Afhankelijk van de tijdsduur van het drogen van het hooi voor het inbalen, zal het gehalte aan ds variëren. Dat wil zeggen dat indien men gras voedert, het gewicht aan ruwvoer veel hoger zal liggen (door de hoeveelheid vocht) dan wanneer men hooi voedert.

Een paard heeft 15 g ds /kg lichaamsgewicht (1,5%) nodig aan ruwvoer (met een absoluut minimum van 12,5 g). Een paard van 500 kg heeft dus per dag $15 \text{ gr} \times 500 \text{ kg} = 7500 \text{ gr}$ of 7,5 kg ds ruwvoeder nodig. Ervan uitgaand dat gras uit 83% water en 17% ds bestaat, heeft het paard dus $(7,5 \text{ kg ds} \times 1 \text{ kg gras} / 0,17 \text{ kg ds}) = 46 \text{ kg}$ gras per dag nodig. Wanneer dezelfde berekening wordt toegepast voor hooi met gemiddeld 20% water en 80% ds, levert dit $7,5 \text{ kg ds} \times 1 \text{ kg hooi} / 0,8 \text{ kg ds} = 9,5 \text{ kg}$ hooi als dagelijkse behoefte op.

Voor een pony van 250 kg wordt de dagelijkse behoefte aan ruwvoeder dan $15 \text{ gr} \times 250 \text{ kg} = 3,75 \text{ kg}$ ds. Als deze behoefte wordt ingevuld met gras met 17% ds, is er $3,75 / 0,17 = 22 \text{ kg}$ gras nodig, met hooi met 80% ds, is er $3,75 / 0,8 = 4,7 \text{ kg}$ hooi nodig.

Een ezel heeft 13 tot 18 g ds /kg lichaamsgewicht (1,3% – 1,8%) van zijn lichaamsgewicht nodig aan ruwvoer. Voor ezels wordt aangeraden om de ruwvoederbehoefte in te vullen met 70% stro en 30% hooi van gemiddelde kwaliteit. In de zomer kan het hooi vervangen worden door gras. Ezels worden snel te dik, wat een belangrijke factor kan zijn bij de ontwikkeling van hoefbevangenheid (zie onderdeel 3 van deze bijlage). Het is dus niet verstandig om ze onbeperkt te laten grazen op een overvloedige weide.

Indien het rantsoen van een paardachtige bestaat uit een combinatie van aanvullend voeder en ruwvoeder, is de dagelijkse maximale aan te bieden hoeveelheid ds 2,5% van het lichaamsgewicht. Voor een paard van 500 kg is dit dus 12,5 kg ds per dag, voor een pony van 250 kg is dit 6,25 kg ds per dag.

Tabel 1: Berekeningen volgens een aantal systemen om de onderhoudsenergiebehoefte te bepalen en een voorbeeld van hoeveel kg hooi (in WM) de behoefte van een 500 kg paard zou voldoen (bron: Geor et al. 2013). Gebruik makend van de energiewaarden van elk systeem in de tabellen voor medium kwaliteits-hooi (NRC: Mcal/kg WM= 1,86 Mcal; DE: DLG4.6 MJME; INRA: 0.49 UFC). LG= lichaamsgewicht. *Laag: resultaat van paarden op stal in experimenten, sedentaire levensstijl; oude paarden (met artritis); stalrust; gewond; kleine pony's; dieren in goede conditie. **Gemiddeld: paarden met normale activiteit, wandelen in paddock. ***Hoog: karaktervol, nerveus, verhoogde vrijwillige activiteit, jong paard, hengsten, dieren in slechte conditie.

	Berekenings-formule	Dagelijkse behoefte 500 kg (Merrie/Ruin)	= Dagelijkse inname van medium kwaliteits-hooi (kg)	Referentie
1. NRC 2007 Laag* Gemiddeld**= laag +10% Hoog***= laag +20%	DE (Kcal/dag) 30,3 X LG (kg) 33,3 X LG (kg) 36,3 X LG (kg)	MJ DE/dag 63,33 69,60 75,87	 8,2 9,2 9,9	Geciteerd in NRC (2007), Pagan en Hintz (1986), Wooden et al. (1970), Vermorel et al (1997a,b)
2. DLG 2011 200-800 kg Pony Warmbloed Warmbloed in training Volbloed Andere	ME (MJ/kgLG ^{0,75}) 0, 40 0,52 0,58 0,64 0,4-0,5	MJ ME/dag 42 55 61 68 53	 6,4 8,4 9,8 10,3 8,0	Beschreven door Kienzie en Zeyner (2010), Kienzie et al. (2010), Vermorel et al. (1997a,b), Fingerling (1931-1939), Burlacu et al. (1993), Ragnarsson (2009), Kienzie et al. (2009)
3. INRA 1985 Koudbloed Rijpaard Volbloed	Base 352 kJ/kg LG ^{0,75} of 0,038 UFC/kg LG ^{0,75} Merrie/ruin Hengst +0% + 10% +5% + 15%+10% + 20%	UFC 4,0 UFC 4,2 UFC 4,4 UFC	8,2 8,6 9,0	Geciteerd in Vermorel en Martin-Rosset (1997), Voit (1901), Knox et al (1970), Zuntz & Hagemann (1898), Benedict (1938), Wooden et al. (1970), Doreau et al. (1988), Martin-Rosset (1990), Vermorel et al. (1997a,b), Martin-Rosset en Vermorel (1991)

2/ Voorbeelden van uitgebalanceerde voeding (bron: Geor et al. 2013J.)

2.1. Hoeveelheden per dag voor 500 kg paard

Voorstel 1:

- 12 kg gemiddeld hooi
- 30 g NaCl (zout)
- 100 g nutriënten supplement (Cu 800, Zn 3000, Se 10 mg/kg; vitamine A 35 000 IU/kg, vitamine E 8000 mg/kg)
- geen aanvullend voeder

Voorstel 2: (met luzerne, alfalfa of klaver-hooi)

- 12 kg luzerne, alfalfa of klaver- hooi
- 30 g NaCl (zout)
- 80 g nutriënten supplement

2.2. Hoeveelheden per dag voor 500 kg paard aan het werk

Voorstel 3:

- 10 kg hooi
- 2 kg haver
- 0,5 kg olie
- 120 g nutriënten supplement
- 60 g NaCl (zout)

Voorstel 4:

- 10 kg hooi
- 4 kg aanvullend voeder
- 60 g NaCl (zout)

Opmerking: De hoeveelheid zout kan ook voorzien worden door het aanbieden van een liksteen.

3/ De invloed van suikerrijke voeding op hoefbevangenheid (laminitis) en preventie

Wetenschappelijk onderzoek (Crawford et al. 2007, Longland en Byrd 2006, Van Eps en Pollitt 2006) heeft een oorzakelijk verband aangetoond tussen hoefbevangenheid (laminitis) en snelle opname van niet-structurele koolhydraten ("non-structural carbohydrates", NSC) zoals enkelvoudige suikers, fructanen en zetmeel¹. Te hoge opnames van NCS kunnen acute spijsverteringsstoornissen veroorzaken, door hun snelle fermentatie, alsook chronische metabole stoornissen geassocieerd met hoge bloedsuiker- en insulinespiegels. Hoefbevangenheid bij paardachtigen kan dus worden veroorzaakt door de opname van hoge concentraties zetmeel die het spijsverteringsvermogen van de dunne darm overstijgen. Daardoor komt er onverteerd materiaal in de dikke darm terecht. Ook wordt aangenomen dat fructanen niet worden verteerd door de spijsverteringsenzymen van zoogdieren. Dit impliceert dat waarschijnlijk relatief veel van deze fructanen onveranderd de dikke darm bereiken. Dit veroorzaakt mogelijks een sterke proliferatie van suiker- en zetmeelafbrekende bacteriën die op hun beurt melkzuur produceren, wat resulteert in een verlaagde zuurtegraad (pH) in de dikke darm.

¹ Niet structurele koolhydraten (NCS) in plantenmateriaal kunnen onderverdeeld worden in wateroplosbare koolhydraten - de som van de eenvoudige suikers en fructanen - versus zetmeel.

De fysiologische reacties die hier verband mee houden, leiden tot een verminderde doorbloeding (en daardoor een verminderde toevoer van voedingsstoffen) naar de voet, resulterend in laminitis - bij paardachtigen hoefbevangenheid genoemd. Daarenboven bestaat een verband met insulineresistentie. Dat laatste komt bij zeer zwaarlijvige paarden en pony's vaak voor. , wat impliceert dat bij dergelijk obese paardachtigen een extra gevoeligheid bestaat voor hoefbevangenheid.

Hoewel een te hoge opname van NCS ook te wijten kan zijn aan overmatige consumptie van krachtvoer of accidentele consumptie van graanzetmeel, is de overmatige consumptie van suikerrijk weidegras ongetwijfeld de meest voorkomende oorzaak van hoefbevangenheid (Longland and Byrd 2006). Tijdens de fotosynthese produceren grassen (en andere groene planten) immers enkelvoudige suikers (NCS) uit koolstofdioxide. De concentraties aan NSC in plantenmateriaal variëren afhankelijk van het ritme van de fotosynthese, dus gedurende de dag (met maxima rond de middag) en seizoensgebonden (met maxima in de late lente en minima in het midden van zomer en winter). Onafhankelijk van het seizoen echter, is fotosynthese minder bij droogte, vriesweer of te hoge lichtintensiteiten, en dus wordt de opslag van NSC ook bij deze omstandigheden verhoogd.

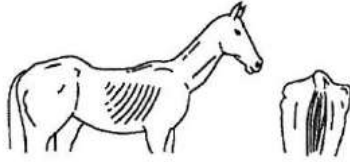
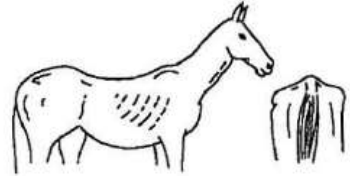
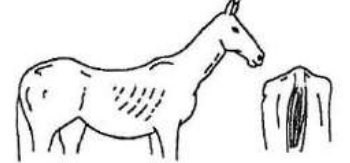
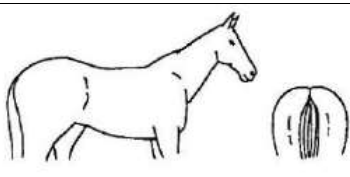
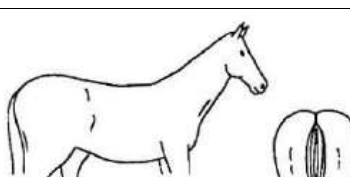
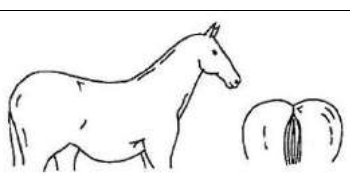
Om overmatige consumptie van weidegras met hoge concentraties NSC door paardachtigen te voorkomen, kan men verschillende maatregelen treffen. Ten eerste moet voor gevoelige paardachtigen het grazen beperkt worden in tijden van langzame groei van het gras, typisch in de lente en de herfst, maar bijvoorbeeld ook bij vriesweer of extreme droogte (zoals op recent geogoste stoppelveldjes). Ten tweede kan men de opslag van NSC in het gras proberen beperken door de groei ervan te stimuleren, door bijvoorbeeld de bodem voldoende vochtig en vruchtbaar te houden of door regelmatige begrazing of maaien. Verder kan men de opname van de gedurende de dag hoogste concentraties van NSC voorkomen door dieren enkel in de vroege ochtend laten grazen. Ook begrazing van meer schaduwrijke weiden, waar minder fotosynthese plaatsvindt, zal de NSC-opname helpen verminderen.

4/ Body Condition Score

De Body Condition Score wordt volgens het Welfare Quality protocol en de protocollen van WelzijnsMonitor Paardenhouderij (WUR 2012) en AWIN (AWIN 2015) bij paarden en ezels gescoord op een schaal van 0 of 1 (voor paarden respectievelijk ezels, zeer mager) tot 5 (zeer vet). Dit systeem wordt gebruikt voor alle rassen en alle gebruiksdoelen. Alleen voor fokmerries kan men ook een aangepaste systeem gebruiken (WUR 2015).

De WelzijnsMonitor Paardenhouderij (WUR 2012) raadt aan om het paard te beoordelen zonder deken op, in een lichte ruimte, waarbij men veilig om het paard heen kan lopen, en volgende stappen te volgen: 1. Benader het paard rustig vanaf de voorzijde, stel het paard op zijn gemak en begin met een algemene inspectie vanaf de zijkant van het paard. 2. Beoordeel visueel de vet/spierbedekking van de ribben, de nek, de schouder, rug, buik en achterhand. 3. Indien de ribben niet zichtbaar zijn, ga dan naar het paard toe en palpeer ze. 4. Ga op een veilige afstand achter het paard staan en beoordeel de vetreservoirs rondom de staartbasis van het paard, beoordeel de vorm van het kruis, de zichtbaarheid van de wervelkolom en het heupbeen.

Onderstaande tabel geeft een beschrijving en tekening van de verschillende mogelijke scores voor paarden.

Score 0 (zeer slecht)	Heupen hoekig, strakke huid. Zeer ingevallen romp. Diepe holte onder staart. Huid strak over de ribben. Zeer prominente en scherpe ruggengraat. Uitgesproken iele nek, dun en slap aan de basis.	
Score 1 (slecht)	Prominente heupen en achterhand. Ingevallen romp maar soepele huid. Diepe holte onder de staart. Ribben gemakkelijk zichtbaar. Prominente ruggengraat met ingevallen huid aan beide kanten. Iele nek, dun en slap aan de basis.	
Score 2 (matig)	Romp t.h.v. de heupen vlak aan beide kanten van de ruggengraat, Duidelijk te onderscheiden achterhand, met enig vet. Lichte holte onder de staart. Ribben net zichtbaar. Ruggengraat bedekt maar wervels kunnen voelbaar zijn. Nek dun maar stevig.	
Score 3 (goed)	Heupen afgerond en bedekt met vet, geen "goot" (plooi). Heupbeenderen gemakkelijk voelbaar. Ribben net bedekt en gemakkelijk voelbaar. Geen "goot" (plooi) langs de rug. Ruggengraat goed bedekt maar wervels voelbaar. Nek zonder rand (behalve bij hengsten), stevig nek.	
Score 4 (dik)	Heupen met "goot" (plooi) naar staartbasis. Heupbeenderen bedekt door zacht vet, enkel voelbaar bij stevige druk. Ribben goed bedekt, enkel voelbaar bij stevige druk. Nek met lichte rand, breed en stevig.	
Score 5 (obees)	Heupen met diepe "goot" (plooi) naar staartbasis, huid strak gespannen. Heupbeenderen zwaar bedekt, niet voelbaar. Ribben zwaar bedekt, niet voelbaar. Diepe "goot" (plooi) langs de rug. Rug breed en vlak. Nek met uitgesproken rand, zeer breed en stevig, met vetplooien.	

Het "AWIN welfare assessment protocol for Donkeys" (AWIN 2015) beschrijft de verschillende mogelijke scores voor ezels als volgt:

<p>Score 1 (slecht)</p>	<p>Nek dun, alle botten gemakkelijk voelbaar. Abrupte overgang van nek naar schouder. Botten in de schouder gemakkelijk voelbaar. Ruggengraat aan de schoft prominent en gemakkelijk te voelen. Ribben te zien vanop afstand en gemakkelijk te voelen. Dorsale en transverse uitsteeksels van de ruggengraat gemakkelijk te voelen. Heupbeenderen zichtbaar en gemakkelijk te voelen. Weinig spierbedekking. Eventueel een holte onder de staart.</p>	
<p>Score 2 (matig)</p>	<p>Enige dekking van spieren over onderliggende botten. Enige rand aan overgang van nek naar schouder. Enige bedekking op de dorsale schoft, uitsteeksels van de ruggengraat voelbaar maar niet prominent. Ribben niet zichtbaar maar gemakkelijk voelbaar. Dorsale en transverse uitsteeksels voelbaar bij lichte druk. Weinig spierontwikkeling aan zijkanten van de middenlijn. Weinig spierbedekking op de achterhand, heupbeenderen gemakkelijk voelbaar.</p>	
<p>Score 3 (ideaal)</p>	<p>Goede spierontwikkeling, beenderen voelbaar onder lichte bedekking door spieren of vet. Zachte overgang van nek naar schouder, dewelke afgerond is. Goede bedekking door spieren of vet over de dorsale uitsteeksels van de ruggengraat, zachte overgang van schoft naar rug. Ribben net bedekt door een dunne laag spieren of vet, ribben te voelen bij lichte druk. Individuele uitsteeksels van de ruggengraat niet voelbaar. Goede spierontwikkeling aan zijkanten van de middenlijn. Goede spierbedekking op achterhand, rond van uitzicht, heupbeenderen voelbaar bij lichte druk.</p>	
<p>Score 4 (dik)</p>	<p>Dikke nek, harde rand, schouders bedekt door vlakke vetlaag. Brede schoft, botten voelbaar bij stevige druk. Ribben dorsaal enkel voelbaar bij stevige druk, ventrale ribben gemakkelijker voelbaar. Dorsale en transverse uitsteeksels van de ruggengraat enkel voelbaar bij stevige druk. Lichte plooi langs de middenlijn. Achterhand afgerond, beenderen enkel voelbaar bij stevige druk, vetlagen gelijk verdeeld.</p>	

<p>Score 5 (obees)</p>	<p>Dikke nek, rand met ophopingen van vet die aan één kant kunnen vallen. Schouders afgerond, met ophopingen van vet. Schoft breed, botten niet voelbaar. Grote ongelijk verdeelde vetophopingen bedekken dorsaal en mogelijk ventraal deel van de ribben. Ribben niet voelbaar. Brede rug, uitsteeksels van de ruggengraat niet voelbaar. Diepe plooi langs de middenlijn met vet uitpuilend aan beide zijden. Heupbeenderen niet voelbaar, vet kan overhangen langs beide kanten van staartbasis, vet vaak ongelijk verdeeld.</p>	
----------------------------	---	--

5/ Literatuurlijst

Animal Welfare Indicators (AWIN) (2015). Awin welfare assessment protocol for donkeys.

Animal Welfare Indicators (AWIN) (2015). Awin Welfare assessment protocol for horses.

Crawford, C., Sepulveda, M. F., Elliott, J., Harris, P. A. and Bailey, S. R. (2007). Dietary fructan carbohydrate increases amine production in the equine large intestine: implications for pasture-associated laminitis. *Journal of animal science*, Volume 85, Issue 11, pp. 2949-2958.

Geor, R. J., Coenen, M. and Harris, P. A. (2013). *Equine Applied and Clinical Nutrition: Health, welfare and performance*. Elsevier, 1 ed, ISBN: 978-0-7020-3422-

Longland, A. C. and Byrd, B. M. (2006). Pasture nonstructural carbohydrates and equine laminitis. *The Journal of nutrition*, Volume 136, Issue 7, pp. 2099S-2102S.

Harris P.A., Ellis A.D., Fradinho, M.J., Jansson, A., Julliard, V., Luthersson, N., Santos, A.S., Vervuert, I. (2017). Review: Feeding conserved forage to horses: recent advances and recommendations. *Animal* Volume 11, Issue 6, June 2017, pp. 958-96

Van Eps, A. W. and Pollitt, C. C. (2006). Equine laminitis induced with oligofructose. *Equine veterinary journal*, Volume 38, Issue 3, pp. 203-208.

Welzijnsmonitor paardenhouderij. <http://edepot.wur.nl/238625>

Bijlage 3: Protocol extreme weersomstandigheden voor paarden

Vanuit het uitgebreide protocol extreme weersomstandigheden (Sloet M.M., 2017), opgemaakt in Nederland en vertrekkend uit de transportsector, werden de meest relevante stukken overgenomen en waar informatie beschikbaar is, aangepast aan de Belgische situatie.

1/ Definitie 'extreem weer'

Wanneer volgens de weersvoorspelling van het KMI (Koninklijk Meteorologisch Instituut van België) de komende 24 uur een temperatuur van 27 °C of meer heerst, dan wel vorst wordt verwacht, kan men spreken van extreem weer. Bij het vaststellen of er voor een evenement of voor een transport sprake is van extreme hitte of koude wordt er uitgegaan van werkelijke temperaturen die ter plaatse worden vastgesteld. Dit kan gewoon door de temperatuur te meten of met behulp van een app met gegevens van het KMI. Deze laatstgenoemde app is volledig onafhankelijk en een beslissing gebaseerd op deze app is dus makkelijker te verdedigen, wanneer er onenigheid zou ontstaan dan op een zelf gemeten temperatuur ter plaatse.

2/ Definitie 'extreme warmte'

De grens van 27 °C is gekozen om aansluiting te vinden bij het Nederlands Nationaal Hitteplan.

De definitie van hittegolf is deze van het KMI: het begin van de hittegolf is een opeenvolging van 5 dagen, waaronder twee dagen met een maximale temperatuur van 25 °C, en drie dagen met een maximale temperatuur van 30 °C in een thermometerhut; het einde van de hittegolf is de eerstvolgende dag met een maximale temperatuur lager dan 25 °C in een thermometerhut. Gezien een buitentemperatuur van 30 °C met een tolerantie van 5 °C als kritische grens voor weidedieren vooropgesteld wordt, kan als extra voorzorg de startperiode van een hittegolf voor dieren beperkt worden tot 3 dagen, met één dag aan 25 °C en twee dagen aan 30 °C.

De berekening van een hittegolf, die waarden van 5 aaneensluitende dagen in beschouwing neemt, is voor een dier op een specifiek moment, niet relevant.

Bij een omgevingstemperatuur van 30 °C is uiterste voorzichtigheid geboden bij het transport van dieren.

Overwegingen bij warm weer zijn:

- Paarden moeten in de schaduw (kunnen) staan, het voordeel van een afdak boven bomen of een bomenrij is dat er onder een afdak doorgaans ook minder insecten zijn, zeker als het afdak nog 1 of meer wanden heeft; wel moet er voldoende ruimte zijn voor alle in de wei aanwezige dieren;
- Paarden moeten zo nodig voldoende gekoeld worden (met water of ventilatoren);
- Er moet voldoende goede kwaliteit drinkwater ten minste iedere 4-6 uur ter beschikking worden gesteld en er moet voldoende ruwvoer worden verstrekt;
- Transport is bij voldoende ventilatie wel mogelijk, maar de koeling moet voldoende zijn en bij dreigende filevorming moet er niet op pad worden gegaan;
- Door organisatoren van evenementen moeten de omstandigheden ter plaatse meegenomen worden bij de beslissing een evenement wel/niet door te laten gaan;

- Eigenaren, ruiters en menbers hebben ook een eigen verantwoordelijkheid om wel of niet aan een evenement deel te nemen;
- Bij een te verwachten temperatuur > 35 °C is het verstandig een evenement af te lasten;
- Naast hitte moeten paarden zich ook tegen insecten kunnen beschermen.
- Indien door langdurige droogte de weide kort afgegeten is, moet toch in de energiebehoefte van het paard voldaan worden, eventueel door bij te voeren.

3/ Definitie 'extreme koude'

Het is lastiger om een eenduidige grenswaarde voor koude te definiëren. Vanwege de mogelijkheden die geconditioneerd transport kan bieden, is geen uiterste minimum temperatuur overeengekomen in de Nederlandse veetransportsector.

Wel wordt -10 °C door alle betrokken partijen gezien als een extreme temperatuur die strenge extra maatregelen rechtvaardigt.

Door het bevroren van de eenvoudige faciliteiten bij een veehouder is een correcte uitvoering van reiniging en ontsmetting niet mogelijk. Bij het transport van paarden voor recreatieve, fokkerij of sport speelt deze verplichte reinigings- en ontsmettingscyclus geen rol.

Één van de overwegingen die bij vriesweer gemaakt moet worden, is de mogelijke invloed ervan op de concentratie aan niet-structurele koolhydraten (NSC)² in weidegras. Deze kunnen immers bijdragen aan het ontwikkelen van laminitis of hoefbevangenheid, zie bijlage 2.

4/ Nat weer

Overwegingen bij nat weer zijn:

- Paarden die niet worden gepoetst c.q. gewassen hebben een haarkleed dat prima beschermt tegen regen; rijpaarden zonder voldoende beschermend haarkleed kunnen zo nodig met een waterdichte, wel ademende, regendecken worden beschermd tegen regen;
- Kortdurend in de regen lopen vormt zelden of nooit een probleem, ook niet voor wedstrijdpaarden zonder goed beschermend haarkleed;
- Langdurig met de voeten in de modder staan zal tot hoefproblemen leiden;
- Een afdak is een veel betere beschutting dan bomen of een bomenrij mits de grond onder het afdak droog is;
- Ezels hebben een vochtdoorlatende vacht en moeten steeds over een schuilstal/box beschikken.

5/ Extra aandacht

Naast de temperatuur en vochtigheid heeft ook de windsnelheid een invloed op de gevoelstemperatuur. De effectieve omgevingstemperatuur of gevoelstemperatuur wordt gedefinieerd als het gecombineerde effect van de droge luchttemperatuur, de lichtsnelheid, de luchtvochtigheid en conductie- en stralingseffecten, gezien deze de warmteverliezen en warmtecaptatie beïnvloeden.

² Enkelvoudige suikers, fructanen en zetmeel

6/ Besluit

Paarden hebben beschutting nodig in de koude en warme weersomstandigheden, en tegen insecten in de zomer, zoals die in België vastgesteld kunnen worden. Het voorzien van een aangepaste beschutting (haag, bomen, schuilhok) en een droog ligbed, is een minimum vereiste en moet thermisch comfort voorzien.

7/ Literatuurlijst

Federale Raad voor Dierenwelzijn. Rapport dieren op weide: (02/2007).

https://leefmilieu.brussels/sites/default/files/user_files/rapport_dierenopweiden.pdf

Federale Raad voor Dierenwelzijn. Advies weidedieren: (14/04/2007).

<https://www.lne.be/sites/default/files/atoms/files/Dieren%20op%20weiden%20-Advies%20%282007%29.pdf>

Sectorraad Paarden. (18/11/2017). Sloet, M.M., Protocol extreme weersomstandigheden voor paarden. <http://www.sectorraadpaarden.nl/wp-content/uploads/2018/01/Definitief-protocol-extreme-weersomstandigheden-voor-paarden-versie-18-11-2017.pdf> (geconsulteerd op 29/06/2018)